

Lakivaliokunnan Suomi 100 -juhlaseminaari 9.3.2017

Korkeimman oikeuden presidentti Timo Esko: Oikeutta muuttuvassa yhteiskunnassa

Perustuslain 99 §:n mukaan korkein oikeus käyttää Suomessa ylintä tuomiovaltaa riita- ja rikosasioissa. Ratkaistavat asiat liittyvät suomalaisen arkipäivään: asumiseen, työntekoon, velkasuhteisiin, perheeseen ja perintöön, mutta myös rikoksiin. Korkein oikeus voi ottaa hovioikeuden ratkaisun tutkittavakseen ensi sijassa silloin, kun se on tärkeää lain soveltamisen kannalta muissa samanlaisissa tapauksissa.

Yhteiskunnallinen kehitys näkyy jutuissa, jotka korkeimman oikeuden ratkaistaviksi on saatettu maamme itsenäisyyden eri aikoina. Keskityn seuraavassa lyhyesti neljään ajanjaksoon: Venäjän vallankumouksen jälkeiseen itsenäistyneeseen Suomeen, pula-ajan tai taloudellisen taantumun Suomeen sekä lopuksi ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien Suomeen.

Venäjän vallankumouksen jäljiltä syntynyt, Neuvostoliittoa edeltänyt Neuvosto-Venäjä loi uutta oikeutta ja uuden sisällön vanhoille käsitteille. Tuotantovälineet eivät enää olleet yksityisessä omistuksessa, perintöoikeutta ei tunnustettu ja ortodoksiselle uskonopille perustunut avioliitto-instituutio katosi.

Korkein oikeus joutui useassa ratkaisussaan ottamaan kantaa siihen, miten nämä vanhan keisarikunnan oikeuden murtaneet muutokset vaikuttivat Suomessa, jossa monella asukkaalla oli yhteyksiä keisarikuntaan ja omaisuutta siellä. Otan esimerkiksi 18.5.1928 annetun täysistuntoratkaisun, joka koskee perintöoikeutta.

Korkein oikeus otti täysistunnossaan kantaa Venäjän alamaishallinnon jääneen talon ja talonosan perimykseseen. Valtion otettua kiinteistön haltuunsa vainajan kaksi lasta vaativat oikeudessa kiinteistöä perintönä itselleen.

Viipurin raastuvanoikeus ja hovioikeus olivat hylänneet vaatimuksen, mutta korkein oikeus hyväksyi sen. Korkein oikeus totesi muun muassa, että kun kysymystä siitä, keitä oli pidettävä vainajan luonnollisina perillisinä, ei voitu ratkaista vainajan kotimaassa hänen kuolinhetkenään voimassa olleen lain mukaan, jonka oli näytetty kokonaan lakkauttaneen kaiken perimyoikeuden, niin kysymys oli ratkaistava Suomen lain perusteella, jonka mukaan kyseiset lapset olivat vainajan luonnollisia perillisiä. Hovioikeuden tuomio ja raastuvanoikeuden päätös kumottiin ja valtio velvoitettiin luovuttamaan talo ja talonasema lasten hallintaan.

Laman ja taantumien ajat tuovat tuomioistuimiin omanlaisiaan asioita. 1930-luvun lama, jota meillä on yleensä kutsuttu pula-ajaksi, oli Suomessa kestoiltaan suhteellisen lyhyt, mutta kuitenkin vaikutuksiltaan merkittävä: se toi työttömyyttä, työajan lyhennyksiä ja palkanalennuksia.

Vanha opettajani, professori Matti Ylöstalo tapasi sanoa, että lama-aika näkyy tuomioistuimissa takausjuttujen määrän kasvuna ja voi myös johtaa takausta koskevien säännösten uudistamiseen. Ylöstalon kirjoittamasta Takaus-nimisestä teoksesta ilmeneekin, että takauksen liittyviä korkeimman oikeuden merkittävämpiä ratkaisuja, joista vuosikirjaan on otettu erityinen seloste, annettiin vuonna 1931 kolme kappaletta, mutta vuonna 1932 kymmenen kappaletta, vuonna 1933 kahdeksan kappaletta ja sitten vuonna 1934 kaksi kappaletta.

1990-luvun alun lamaa ajatellen voidaan havaita, että oikeusministeriö asetti helmikuussa 1994 toimikunnan, jonka tehtävänä oli valmistella takauslainsäädännön kokonaisuudistusta. Toimikunnan työhön perustuva laki tuli voimaan 1.10.1999. Mainittakoon, että laki yrityksen saneerauksesta ja laki yksityishenkilön velkajärjestelystä olivat tulleet voimaan jo aikaisemmin, 8.2.1993.

1990-luvun lama nosti esille kysymyksen luottolaitosten hallintoelinten jäsenten vastuusta pankin luottotappioista. Siihen

liittyviä oikeusjuttuja on usein kutsuttu säästöpankkijutuiksi, vaikka esimerkkejä on muihinkin pankkiryhmiin kuuluneitten rahalaitosten vastaavista asioista. Esimerkkinä voidaan mainita KKO 1997:110, (ns. STS-juttu) joka koski laman kynnyksellä 1.1.1990 Suomen Työväen Säästöpankista STS-Pankki Oy -nimiseksi liikepankiksi muuttuneen pankin luotonantoa. Toinen laajaa keskustelua koskenut tapaus oli KKO 1999:12, joka liittyi Mäntsälän Säästöpankin toimintaan.

Säästöpankkijutuissa tuli esille monenlaista vaikeaa juridiikkaa. Erityisesti voidaan mainita niitten perusteiden kehittäminen, jotka koskevat hallintoelinten jäsenille myönnettyä vastuuvapautta ja määrittävät toimitusjohtajan ja eri hallintoelinten jäsenten vastuuta. Kantaa otettiin myös erilaisiin vanhentumiskysymyksiin ja vahingonkorvauksen sovitteluun. Sovittelu tulikin ratkaisevaan asemaan, kun lopullisista korvauksista päätettiin. STS-jutussa pankin pääjohtajan korvausta sovitteltiin 5 miljoonaan markkaan, yritysluotonannosta vastanneen johtokunnan jäsenen korvausta 3 miljoonaan markkaan ja pääkonttorin organisaatiossa kiinteistöpankista vastanneen johtokunnan jäsenen korvausta 1 miljoonaan markkaan. Myönnetyt luotot olivat suuruudeltaan kymmeniä miljoonia markkoja.

Hyvät kuulijat, lähdin liikkeelle niistä ongelmista, jotka aiheutuivat kahden erilaista yhteiskuntanäkemystä edustavan valtion erilaisesta lainsäädännöstä. Korkeimman oikeuden ratkaisuilla selvitettiin eräitä näistä ongelmista.

Viimeisten vuosien aikana korkeimman oikeuden käytäntöön ovat enenevässä määrin vaikuttaneet ne periaatteet, jotka on omaksuttu Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen käytännössä. Joskus on sattunut, että ihmisoikeustuomioistuin on katsonut suomalaisen tuomioistuimen, mukaan lukien korkeimman oikeuden jättäneen ihmisoikeussopimuksen määräykset vaille riittävää huomiota. Suomalaisen tuomioistuimen on siis katsottu poikenneen siitä, mitä

ihmisoikeussopimuksen laatijat ovat pitäneet sopivana yhteisiksi eurooppalaisiksi periaatteiksi.

Ihmisoikeussopimus tuli Suomessa voimaan 1990, ja se sai varsin pian vastakaikua niin lainsäädännössä kuin oikeuskäytännössäkin. Hyvä esimerkki tästä on tuomarin esteellisyys. Oikeusministeriö asetti tammikuussa 1995 työryhmän tuomarin esteellisyyttä koskevien säännösten uudistamiseksi. Työryhmä kiinnitti paljon huomiota Euroopan ihmisoikeussopimukseen ja ihmisoikeustuomioistuimen käytäntöön. Tärkeä oli myös korkeimman oikeuden ratkaisukäytäntö: Asiaa koskevia ennakkopäätöksiä oli annettu viiden vuoden aikana vuodesta 1995 alkaen lähes 20 kappaletta. Ensimmäinen tätä jaksoa edeltävä tuomarin esteellisyyttä koskeva korkeimman oikeuden ratkaisu löytyy 1980-luvun alusta. Tuomarin esteellisyyttä koskeva oikeudenkäymiskaaren uusittu 13 luku tuli voimaan 1.9.2001.

Hyvät kuulijat! Tämä esitys alkoi perintöoikeuteen liittyvällä tapauksella. Päätän esityksen tapauksella, joka myös liittyy perintöoikeuteen, joskin vain välillisesti. Kun vanha isyyslaki (700/1975) tuli voimaan 1.10.1976, sen voimaantulolakiin sisällytettiin uudenlainen voimaantulosäännös. Siinä annettiin myös ennen isyyslain voimaantuloa avioliiton ulkopuolella syntyneille lapsille oikeus nostaa kanne isyyden vahvistamiseksi. Kanneaika oli kuitenkin rajoitettu viiteen vuoteen, ja se päättyi 1.10.1981.

2010-luvulle tultaessa korkein oikeus oli antanut eräitä ratkaisuja, jotka koskivat isyyden vahvistamiseen tai kumoamiseen liittyviä kanneaikoja. Ratkaisuista viimeisimmässä, KKO 2003:107, katsottiin, ettei voimaantulosäännöksessä asetettu ilman hyväksyttävää syytä ennen isyyslain voimaantuloa syntynyttä kantajaa eri asemaan kuin lain voimaantulon jälkeen avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset. Perustuslain 6 §:n 2 momentissa säädettyä syrjinnän kieltoa ei ollut loukattu.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin antoi vuonna 2010 kaksi asiaan liittyvää Suomea koskevaa ratkaisua. Niissä katsottiin erityisesti kanneajan ehdottomaan luonteeseen nähden, että kannemahdollisuuden epääminen ei ollut oikeassa suhteessa määräaikaa koskeviin, sinänsä hyväksyttäviin tavoitteisiin. Ihmisoikeussopimuksen 8 artiklaa oli loukattu.

Korkein oikeus käsitteli isyyslain voimaantulosäännökseen liittyviä kysymyksiä jälleen täysistuntoratkaisussaan KKO 2012:11. Sen otsikko kuuluu seuraavasti:

Ennen isyyslain voimaantuloa syntynyt A oli saanut tietää isänsä nimen vasta sen jälkeen, kun isyyslain voimaanpanosta annetun lain 7 §:n 2 säädetty viiden vuoden kanneaika oli päättynyt. Kun isyyttä ei tunnustettu, A nosti kanteen isyyden vahvistamiseksi. Korkein oikeus katsoi, että kanneaikasäännöksen soveltaminen tässä tapauksessa oli ristiriidassa perustuslain 10 §:ssä ja ihmisoikeussopimuksen 8 artiklassa turvatus yksityiselämän suojan kanssa. Kanneaikaa koskeva säännös jätettiin perustuslain 106 §:n nojalla soveltamatta ja isyys vahvistettiin.

Korkeimman oikeuden ennakkopäätös otettiin tarkoin huomioon, kun eduskunnassa säädettiin uutta isyyslakia (13.1.2015/11), joka tuli voimaan 1.1.2016. Laissa palautettiin avioliiton ulkopuolella syntyneille lapsille takautuvasti kanneoikeus, joka aikaisemman lain mukaan oli menetetty 1.10.1981. Sen sijaan tällaisen lapsen perintöoikeutta on laissa rajoitettu.

Hyvät kuulijat! Korkein oikeus ratkaisee eduskunnan säätämiä lakeja soveltaen ja Suomen ihmisoikeusvelvoitteet huomioon ottaen asioita, jotka liittyvät kansalaisten arkipäivään. Ratkaisut palvelevat lain yhdenmukaista soveltamista, auttavat tapauksissa, joihin lainsäätäjää ei ole ottanut kantaa ja joskus johtavat jopa uuteen lainsäädäntöön.
